

TEKSTO KEITIMAI GEORGO MANCELIO *DIE SPRÜCHE SALOMONIS* (1672)

Gabrielė Repečkaitė, Ernesta Kazakėnaitė

Vilniaus universitetas

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas Georgo Mancelio (1593–1654) Patarlių knygos vertimas į latvių kalbą. Jo tikslas – palyginti pirmųjų dviejų (1637 ir 1672 m.) leidimų tekstus, siekiant nustatyti, kiek ir kokie keitimai atlikti redaguojant Mancelio vertimą. Šis redagavimo klausimas yra aktualus ir svarbus, nes antrasis leidimas buvo publikuotas po 35-erių metų, tekstą redaguojant kitiems asmenims. Tyrime daugiausia dėmesio skiriama užfiksuotiems kalbos keitimams (gramatiniams, leksiniams ir pridėjimams).

Raktiniai žodžiai: XVII a.; Patarlių knyga latvių kalba; Georgas Mancelis; redagavimas.

Keywords: 17th century; the Book of Proverbs in Latvian; Georg Mancelius; editing.

1. Įvadas

Iki šių dienų išlikę Patarlių knygos vertimai į latvių kalbą siekia XVII a. pradžią. Seniausiu laikomas Andrejo Gecelio rankraštis, datuojamas 1628 m.¹ Tai dviejų Senojo Testamento knygų – Psalmių ir Patarlių knygos – vertimas iš vokiečių kalbos, kuris taip ir nepasiekė platesnės visuomenės, nes liko neišleistas ir amžininkų neminimas (žr. Zēvers 1932). Pirmasis išspausdintas ir paplitęs Patarlių knygos

¹ Vok. *Andreas Getzelius* (? –1653 Ērgliuose) – mokytojas, pastorius iš Boicenburgo, maždaug 1605 m. atvyko į Jelgavos lotyniškąją mokyklą, kurioje dirbo iki 1621 m. (tuo metu, kai joje mokėsi Georgas Mancelis). Dėl Gecelio palikto rankraščio datavimo buvo kilę painiavos, keli autoriai datą klaidingai interpretavo kaip 1678 m., žr. Zēvers 1932: 138–139.

vertimas į latvių kalbą buvo parengtas Georgo Mancelio (1593–1654)² ir 1637 m. išleistas vokišku pavadinimu *Die Sprüche Salomonis* (toliau – **Sal₁**; dab. lat. *Salamana pamācības*).³ Tyrėjų nuomone (Zēvers 1932: 141; Augstkalns 1933: 54), šis vertimas neturėjo nieko bendra su anksčiau minėtu Gecelio tekstu, tačiau jų ryšiai iš tiesų dar nėra išsamiai išanalizuoti. Kaip ir visos kitos Mancelio latviškos knygos, Patarlių knyga išleista Gerhardo Schröderio spaustuvėje Rygoje. Nors tai atskira knyga, ji yra konvoliuto dalis (vad. aligatas) – pasirodė kartu su pirmuoju latvių kalbos žodynu *Lettus* (1638)⁴ bei *Phrafeologia Lettica* (1638). Tiražas nėra žinomas, tačiau galima numanyti, kad nebuvo mažas. Ji – gausiausiai iki šių dienų išlikusi Mancelio knyga, kurios egzempliorių yra tiek Latvijos bibliotekose, tiek užsienyje (SLV: 15). *Die Sprüche Salomonis* (1637) pasirodymas yra svarbus įvykis raštijos istorijoje, nes buvo praplėsta spausdintų biblinių tekstų įvairovė latvių kalba. Iš knygos parengimo aplinkybių žinomos tik kelios. Konvoliuto pratarmėje teigiama, kad Patarlių knyga buvo parengta kelerius metus iki jos išleidimo.⁵ Vadinasi, Manceliui dar gyvenant Tartu.⁶ Autorius ten pat mini, kad ją vertė pats, tačiau vertimo šaltinis neišryškėja. Atliekant šį tyrimą matyti, kad daugiausia buvo remiamasi kuriuo iš vokiškų Martino Lutherio Patarlių knygos vertimų.⁷

Antrasis *Die Sprüche Salomonis* leidimas latviškai pasirodė jau po jo vertėjo Mancelio mirties – 1672 m. (toliau – **Sal₂**)⁸. Jį kaip šeštąjį iš septynių konvoliuto aligatų nuspręsta įtraukti į iš naujo perleidžiamą Vidžemės liuteronų parankinę knygą (SLV: 32). Šio leidimo iniciatorius buvo Rygos spaustuvininkas Heinrichas Bessemesseris⁹. Iš pradžių jis norėjo išleisti tik atnaujintą giesmyną, tačiau po miesto valdybai pateikto

² Georgas Mancelis (vok. *Georg Manzel*, lot. *Georgius Mancelius*, 1593–1654) buvo vokiečių kilmės pastorius, Tartu universiteto profesorius, vėliau ir dekanas. Jis – produktyviausias XVII a. latvių raštijos veikėjas (žr. Adolphi 1654).

³ Visas knygos pavadinimas – *Die | Sprüche | Salomonis in die | Lettische Sprache | gebracht / | Durch | GEORGIUM MANCELIUM, | Semgall: SS. Th. Licentiatum | & Professore &c. | Symbol: | Serviat omne DEO studium, fremat | Orbis & Orcus; | Rumpatur Momus, fat pla-|cuijfe DE O. | Zu Riga / | Gedruckt durch vnd in verleg: | Gerhard Schrödern / 1637.*

⁴ Išlikusiuose egzemplioriuose Patarlių knyga yra paskutinė konvoliuto dalis, nors jos tituline puslapyje matoma data ankstesnė.

⁵ “<...> daß wiewol das Spruchbuch Salomonis allbereits für etlichen Jahren vertiret, und in meergedachte Lettische Sprache von mir versetzt <...>” (cituojama iš **Sal₁** įvado).

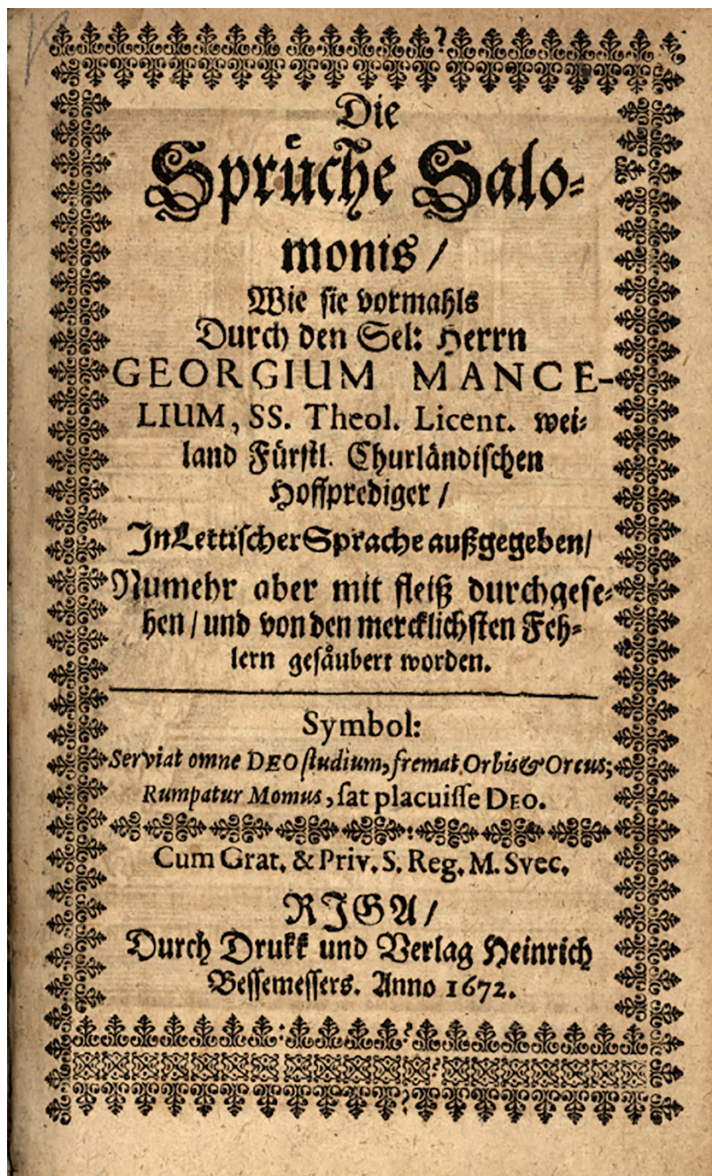
⁶ Mancelis į Tartu persikėlė 1626 m. ir pragyveno jame iki 1638 m. sausio (Krėslinš 1992).

⁷ Patarlių knyga parašyta hebrajiškai, buvo plačiai žinomi ir jos vertimai, pvz., į senąją graikų (Septuaginta) bei lotynų (Vulgata), daugiau žr. Malan 1889.

⁸ Visas knygos pavadinimas – *Die | Sprüche Salo-|monis / | Wie sie vormahls | Durch den Sel: Herrn | GEORGIUM MANCE-|LIUM, SS. Theol. Licent. wei-|land Fürftl. Churländifchen | Hoffprediger / | InLettischer Sprache außgegeben/ | Numehr aber mit fleiß durchgef-|hen / und von den mercklichften Feh-| lern gefäubern worden. | Symbol: | Serviat omne DEO studium, fremat Orbis&Orcus; | Rumpatur Momus, fat placuijfe DEO. | Cum Grat. & Priv. S. Reg. M. Svec. | R J G A / | Durch Druck und Verlag Heinrich | Beffemeffers. Anno 1672.*

⁹ Rygos miesto spaustuvininko teises jis turėjo nuo 1660 m. iki 1683 m. (Apinis 1977: 51). Įdomu, kad panašiu metu, kai buvo leidžiamas latviškas konvoliutas, jis skundėsi turintis labai mažai darbo ir dėl to pajamų (Apinis 1977: 57); galbūt tai paskatino imtis Vidžemės liuteronų parankinės knygos leidybos projekto.

prašymo nuspręsta išleisti visą konvoliutą. Tiesa, ne perleisti senąjį, bet pirmiausia parengti. Iš išlikusių dokumentų matyti, kad redagavimas buvo kolektyvinis ir konvoliuto naująjį leidimą rengė ne vienas Rygos pastorius, tačiau kitų parengimo aplinkybių žinoma nedaug, žr. Straubergs 1936; Apinis 1977: 59; Kazakėnaitė 2022; 2023. Vis dėlto spėjama, kad prie paskirtų knygų buvo dirbama gana individualiai,

1 pav. G. Mancelio Patarlių knygos 1672 m. leidimo titulinis puslapis (Turaidos egz., sign. SM 9619).

tačiau kas konkrečiai redagavo tiriamą Patarlių knygą, nėra aišku. Taip pat neaišku, kiek šių knygų išleista. Šiuo metu žinomi du išlikę egzemplioriai, abu saugomi Latvijoje: vienas neseniai atsiradęs Turaidos muziejuje ir antras – Latvijos universiteto Akademinei bibliotekoje (žr. SLV: 32; Kazakėnaitė 2022). Pastarasis egzempliorius yra kiek problemiškas, pirma, dėl to, kad defektinis (nupjauta per arti teksto, dalis pirmosios eilutės), antra, jis įrištas kartu su po juo einančia Mancelio *Siracido knyga* (1685) ir H. Kleinschmidto *Poterių knyga* (1685). Taigi, vėlesniais leidimais nei antroji Patarlių knyga (1672), todėl galima daryti prielaidą, kad ji buvo atskira knyga, o šis įrišas vėlesnis.

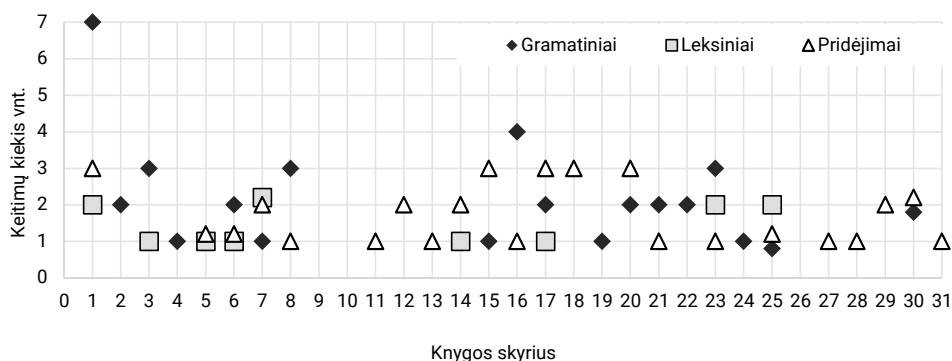
Mancelio verstas *Die Sprüche Salomonis* dar nesulaukė atskiro tyrėjų dėmesio, taip pat nėra tirtas ir pirmųjų leidimų santykis, nors teksto redagavimas žinomas ir akcentuotas pačiame knygos pavadinime (žr. 1 pav.). Tai buvo akstinas tyrimui atlikti, kurio **tikslas** – palyginti pirmųjų dviejų Patarlių knygos leidimų tekstus, siekiant nustatyti, kiek ir kokie keitimai atlikti redaguojant Mancelio vertimą. Šis redagavimo klausimas yra aktualus ir svarbus, nes antrasis leidimas buvo publikuotas po 35-erių metų, tekstą redaguojant kitiems asmenims. Taigi būtų galima tikėtis įvairių keitimų, atspindinčių latvių rašytinės kalbos kismą. Tiesa, kelių kartu įrištų 1671–1673 m. konvoliuto aligatų santykis su ankstesniais leidimais yra pradėtas analizuoti (žr. Kazakėnaitė 2022; 2023), todėl šio tyrimo rezultatus bus galima palyginti su anksčiau atliktais, o ateityje ištyrus visas konvoliuto knygas galbūt pavyks ir daugiau ką pasakyti apie pačius redaktorius.

Dalis medžiagos tyrimui imta iš Latvių kalbos senųjų raštų tekstyno (*Senie*; 1637 m. leidimas), o 1672 m. leidimo perrašas parengtas rankiniu būdu pagal Turaidos egzempliorių. Tekstuose identifikuoti keitimai suanotuoti ir kaupiti duomenų bazėje *MS Excel* programoje. Atitinkamos vietos analizuojant palygintos su Martino Lutherio Patarlių knygos vertimu į vokiečių kalbą (toliau – LB), Vulgata bei Septuaginta.

2. *Die Sprüche Salomonis* (1672) keitimų analizė

Iš viso 31-ame Patarlių knygos skyriuje (~100 psl. *in octavo*) aptikta daugiau kaip 1100 keitimų turinčių žodžių. Absoliučią daugumą (daugiau kaip 1000 žodžių) sudaro rašybos keitimai (2.1), kurių fiksuojama kiekviename knygos puslapyje ir skyriuje. Vis dėlto jie dėl apimties ir savo specifikos šiame straipsnyje aptariami prabėgomis, paminint tendencijas ir kelis įdomesnius atvejus.¹⁰ Daugiausia dėmesio skiriama kalbos taisyms, kurių identifikuota 90. Jie skiriami į gramatinius (2.2) ir leksinius (2.3) keitimus bei pridėjimus (2.4). Jų kiekis ir pasiskirstymas knygos skyriuose yra toks (rašybos keitimai diagramoje neatspindėti, tačiau jie fiksuojami visuose knygos skyriuose):

¹⁰ Šiuo metu atliekamas išsamus kolektyvinis Mancelio rašybos tyrimas, žr. pirmąją publikaciją apie šio autoriaus ankstyvąjį etapą Vanags, Fridenberga, Trumpa 2023. Todėl norint tiksliau ir išsamiau aprašyti rašybos keitimus Sal₂, reikėtų sulaukti tolesnių rezultatų.

1 diagrama. Keitimai G. Mancelio Patarlių knygos (1672) skyriuose.

Kaip matyti, tik trijuose skyriuose – 9, 10 ir 26 – nėra užfiksuotų kalbos keitimų. Likusiuose keitimų esama ir jie per visą knygą pasiskirstę gana tolygiai. Čia išsiskiria tik pirmasis skyrius, kuriame užfiksuota 12 keitimų, nes likusiuose yra ne daugiau kaip po šešis.

2.1. Rašybos keitimai

Rašybos keitimų pogrupis yra gausiausias, tačiau tiksliai suskaičiuoti atliktus keitimus sudėtinga, nes kartais viename žodyje buvo atlikti keli. Tačiau skaičiuojant ne keitimus, o žodžius, kuriuose bent viena raidė rašoma kitaip, galima teigti, kad tokių rasta bent 1023. Net tris ketvirtadalius sudaro nuoseklus <v> keitimas į <u>: *vnd* → *und* (606x), *vs(-)* → *us(-)* (158x)¹¹, bei keli rečiau vartojami žodžiai kaip *Vhdens*=*Vppes* → *Uhdens*=*Uppes* ir kt. Pastebima tendencija vienodinti *und* rašybą: jei Sal₁ tekste galima rasti *vnd*, *vnnd*, *vn~*, Sal₂ tekste dažniausiai pasirinkta viena forma – *und*. Taip pat Sal₂ tekste nuosekliai pakeista ir *Konings* → *Känings* (12x) bei lotyniška nuoroda *alij* → *alii* (15x). Kitų keitimų vadinti nuosekliais negalima, jie atlikti pavieniui, pvz., dviejų žodžių galūnėse panaikintas *-b* po lūpinio priebalsio: *Stipprumb*s → *Stipprum*s (XX: 29)¹²; *Trackumb*s → *Trackum*s (XIV: 8, 24), tačiau dar 22 *-mb-* pavartojimo atvejai liko nepakeisti.

Rašybos keitimų įvairovė yra palyginti didelė ir jų motyvacija atrodo skirtinga. Pvz., Sal₂ tekste aptikta fonetines ypatybes atspindinčių balsių [e] ir [ē] kokybės žymėjimo pokyčių, pvz., *ehft* → *ähft* (I: 30); *iβtäck* → *iβteck* (V: 16). Kartą ir būdvardžio galūnės taisymas – *tee Weenteefsighe ghuddri* → *tee Weenteefsighi ghuddri* (XXI: 11), nes <-e> buvo vartojamasrieveiksmiams žymėti (vad. loginės rašybos principas; žr. Lāme 1933; Zemzare 1961: 18). Taip pat tik kartą matome keitimą *Kunx* → *Kungs* (III: 12), nors Manceliui pačiam redaguojant savo 1631 m. parankinės knygos leidimą perėjimas

¹¹ Tiek prielinksnis *uz*, tiek priešdėlis *uz-*.

¹² Čia ir toliau greta pavyzdžio nurodomas Patarlių knygos skyrius ir atitinkamo verseto numeris.

prie morfologinio rašybos principo buvo labai svarbus (Kazakėnaitė 2017: 8), čia jis atrodo neišlaikytas. Esama ir įvairių kitų taisyčių, kaip *ghohdighaka* → *ghodighaka* (III: 15), *preeckfcha* → *preekfcha* (I: 21), *Ghohtz* → *Ghohdβ* (XXII: 4), *patturi* → *patturri* (IV: 21) ir daug kitų.

Nedidelę dalį rašybos keitimų sudarė naujos klaidos ar senų atitaisymai. Pvz., taisytos Sal₁ leidimo klaidos, kaip *na taweems* → *no taweems* (III: 21), *vslohku* → *usluhko* (VI: 6), *afmeyufsi* → *apfmeyufsi* (V: 12), *Dfiewubu* → *Dfiewibu* (VI: 22). Taip pat fiksuojama ir naujų Sal₂ teksto korektūros klaidų, pvz., *Peetitzix* → *Peetitzie* (XXVIII: 20).

2.2. Gramatiniai keitimai

Gramatiniams keitimams priskiriami morfologiniai, darybiniai ir sintaksiniai taisyčiai. Juos nuspręsta aptarti kartu, nes neretai riba nėra griežta. Sugretinus tekstus iš viso buvo rasta 40 tokių keitimų. Didžiausia dalis priskiriama morfologiniams taisyčiams. 10 iš jų – dgs. N. ilgesnės galūnės *-ms* keitimas į naujesnę *-m* galūnę. Tokio dgs. N. *-ms* keitimo buvo galima tikėtis, nes ši galūnė XVII a. jau buvo benykstanti ir formos pasirinkimas priklausė nuo autoriaus (Bėrižis 1944: 2, 30), be to, pats Mancelis redaguotame *Lettifch Vade mecum* (1644) leidime ją išimtinai dažnai keitė (Kazakėnaitė 2017: 10–11). Vis dėlto Sal₂ toks keitimas nenuoseklus nei visame tekste, nei panašiuose junginiuose, pavyzdžiui, vienoje vietoje – *vnd leekahβ dfirrdeteēβ vs teems Eeleems* → *und leekahβ dfirrdeteēβ us teem Eeleem* (I: 20), tačiau kitoje – *vnnnd tahβ Vdena=Vppes vs teems Eeleems* → *und tahβ Udena=Uppes us teems Eeleems* (V:16). Everita Andronova (Milčonoka 1998: 52), išanalizavusi daiktavardžių morfologinius variantus G. Mancelio *Langgewünfchte Lettische Poftill* (1654), padarė išvadą, kad naujesnė dgs. N. *-m* galūnė būdingesnė vyriškosios giminės daiktavardžiams, o moteriškosios giminės daiktavardžiai išlaiko ir senąją *-ms* galūnę. Įdomu, kad identiška tendencija pastebima ir Sal₂ – visi dešimt atvejų yra vyriškosios giminės vardažodžiai, taigi atrodo, kad tai būdinga ne tik vienam konkrečiam autoriui, bet buvo bendresnė tendencija.

Į šią grupę patenka ir vyr. g. → mot. g. keitimai. Vienas jų atrodo toks tik formaliai, nes panašesnis į korektūros klaidos atitaisymą – *nhe ka py rehyghs Šeewas* → *nhe ka py rehyghas Šeewas* (XXI: 9) –, čia vyr. g. vns. V. šioje pozicijoje su prielinksniu *pie* ‘pie’ nebūtų galima laukti. Kitas atvejis yra nulemtas leksinio keitimo, nes pakeistas pagrindinis žodžių junginio žodis, kurio giminė skiriasi: *Vnd manni Jhkfchi gir liexmi* → *Und mannas Neeres gir liexmas* (XXIII: 16). Dar vieną giminės formos keitimą galima vertinti ir kaip sintaksinį, kadangi nauja galūnė derinama prie kito žodžio – *kaβ gir wifšus Pafšausles ghallus iβ=fthahftiyis* ‘visus pasaulės galus’ → *kaβ gir wifšas Pafšausles ghallus iβ=fthahftiyis* ‘visas pasaulės galus’ (XXX: 4). Ši vieta Sal₁ tekste atitinka LB *Wer richtete alle Enden der Erde auf?*. Prie tokios konstrukcijos sugrįžtama ir šiuolaikiniame latvių Biblijos vertime (LVPK): *Kas ir stingri nopamatojis visus pasaules galus?*¹³

¹³ Lietuviškoje 1735 m. Biblijoje vartojama *kas wiffus fwieta kraftus pafštate?*, tačiau šiuolaikiniame leidime nebematome žodžio *viss* ‘visas’: *Kas sužymėjo žemės ribas?* (LTPK).

Nuosekliausias iš šios grupės keitimų yra galininką reiškiančios formos *Mais* keitimas į *Maije* (8x). Nors pakeista visais atvejais, atrodo tai atlikta bene automatiškai, neatsižvelgiant į sakinio sintaksinę struktūrą. Pavyzdžiui, sakinyje *šawu Mais nhe ähd ar flinckumu* pakeista į *šawu Maije nhe ähd ar flinckumu* (XXXI: 26) arba *Mais* → *tee baṛroyahß no to Beßdeewigho Maije* (IV: 17); lauktume galininko arba kilmininko linksnio, tačiau matome vardininką. Mancelis bei vėlesni XVII a. autoriai dažnai vartojo penktos linksniuotės žodžių galininko formą be *-i*, ne tik *Mais*, bet ir kitų žodžių, pvz., *Mutt* (< *muti*), *Semm* (< *zemi*). Vis dėlto antrajame Patarlių knygos leidime redaktorius išimtinai keitė tik vienos leksemos – *maize* ‘duona’ – formą. To motyvacija nėra labai aiški, galbūt tai susiję su skambesiu, kuris panašus į *maiss* ‘maišas’, tačiau šis žodis tekste yra labai retas (*Naudas=Maißu* (VII: 20)). Su linksniais susijusių keitimų yra ir daugiau, pvz., *tohß* → *Jck=katters fkeetahß šawus Zellus fchkieftus äjšofchuß / bett taß Kunx ween darra to Širde teefcham.* (XVI: 2).

Du kartus veiksmožodžių vns. pirmojo asmens forma pakeista į trečiojo, tačiau tik kartą ji atrodo sąmoningas keitimas, tiksliau, klaidos atitaisymas – *šacku* → *Kaß us Beßdeewighu šacka / tu eßsi labbs* (XXIV: 25). Kitu atveju yra nauja korektūros klaida, nes vartojama su įvardžiu *es* ‘aš’ – *aizinu* → *Kad es nu aizina / und juhß leedfateß* (I: 24).

Kaip ir rašo Arturas Ozolas (Ozols 1965: 181), bendrinė kalba tiriamuoju laiku dar tik po truputį formavosi, todėl natūralu, kad egzistavo variantų, kurie atspindi ir identifiukuotuose keitimuose. Pvz., vietoj Mancelio vartoto vyr. g. vns. *G. Skritteli* Sal₂ sutinkame kitą kamieną *wädd to Skrittelu* (XX: 26)¹⁴; vietoj *diwi* → *Tai Lehlei gir diwas Meitas / attneß / attneß* (XXX: 15); vietoj *Širtz* → *Šeen tohß py taweems Pirrxeems / raxti tohß us to Ghramatu tawas Širredes* (VII: 3).

Analizuojant tekstus rasta ir darybinių keitimų. Tokiais laikyti atvejai, kai Sal₂ tos pačios šaknies žodis, lyginant jį su pirmuoju leidimu, skiriasi darybiniu formantu. Iš viso tokių Sal₂ tekste rasta 6: penki skyrėsi priešaga, o vienu atveju – priešdėliu. Priešdėlio keitimas užfiksuotas šiame sakinyje – *irr winya Draughi eet iß=tahle no to* → *irr winya Draughi eet at=tahle no to* (XIX: 7). Abu prievėksmiai yra sinonimiški, jie LB atitinka vok. *fern*. Keitimas nėra nuoseklus, nes kitoje vietoje ta pati konstrukcija *iß=tahle eet* (XXII: 5) nepakeista. Todėl sunku pasakyti, kokia galėjo būti tokio keitimo motyvacija, greičiausiai tai stilistinė redaktoriaus intencija.

Gerokai daugiau aptikta keitimų, kai pakeistas žodis turi tą pačią šaknį, bet skiriasi priešaga. Dukart buvo pakeistos Manceliui gana įprastos formos, pateiktos ir jo žodyne *Lettus* (1638), t. y.: *Elle und Pafuhd-ena-fchanna* → *Elle und Pafuhd-e-fchanna* (XV: 11), žodyne pateikiama tik *pafud-enah-t* (193A), bei veiksmožodis *paghlabb-o* → *Aifto taß Kunx gir tawa Paļaufchana / taß paghlabb-a tawu Kayu / ka ta nhe tohp ghuhftita* (III: 26), nors žodyne aptinkame tik *glabb-oh/ paghlabb-oh* (200A). Pastarasis atvejis problemiškas, nes tai galėjo būti ir leidybos procese

¹⁴ Įdomu, kad toks variantiškumas pastebimas ir paties Mancelio darbuose, nes nors Sal₁ jis vartoja *skritteli*, tačiau savo žodyne pateikia *Skrittels* (*Lettus* 139A).

atsiradusi klaida – žodis tekste pavartotas dar bent penkis kartus ir nė karto daugiau nėra pakeista. Taip pat ir šiame pavyzdyje būtų galima įžiūrėti priesaga besiskiriantį pamatinį žodį – *winyo sámiedayatu sámiedieβ* → *winyo sámieditayus sámiedieβ* (XXII: 23), nors Sal₁ žodis rašomas su korektūros klaida, kuri ne tik ištaisyta Sal₂, bet ir pakeista į daugiskaitą.

Įdomi Mancelio palikto lingvistinio komentaro vertime redakcija (XVII: 7):

Sal ₁ :	Sal ₂ :
(c) <i>Mäloht / liegen / anders kan mans nicht schreiben / zum unterfcheide des Wörtleins Mehle / eine Zunge / Mälli / schwartze / Mäli Lügen. Alfo wird nun ferner gefchrieben : Mälloht / schwärtzen / Mäloht / Liegen.</i>	(c) <i>Mäloht / liegen / anders kan mans nicht schreiben / zum Unterfcheide des Wörtleins Mehle / eine Zunge / Mällums / schwartze / Mälli Lügen. Alfo wird nun ferner gefchrieben : Mällaht / schwärtzen / Mälloht / Liegen.</i>

Čia matome, kad Mancelis vokiškai paaiškina savo knygos skaitytojui, jog reikėtų skirti du grafiškai itin panašius latviškus žodžius, nes jų reikšmė nesusijusi. Savo pavyzdžiuose juos skiria rašydamas viengubą ar dvigubą *l*. Tačiau naujojo leidimo redaktoriai siūlo kitus darybiškai susijusius variantus: *Mälli* → *Mäll-um-s* ‘juodumas’, *Mäll-oh-t* → *Mäll-ah-t* ‘juodinti’, o leksemas, reiškiančias melą ar melavimą, rašyti su dviguba *l*. Tokiu būdu išvengiama formų, artimų homografams.¹⁵ Vis dėlto Patarlių knygoje daugiau nė vienoje vietoje nekalbama apie juodumą ar juodinimą, tik apie melą, todėl šis pakeitimas yra vieną kartą.

2.3. Leksiniai keitimai

Leksinių keitimų grupei priskirti atvejai, kai žodis buvo pakeistas kita leksema. Iš viso tokių Sal₂ tekste rasta 13. Penkis kartus pakeisti veiksmažodžiai, keturis – daiktavardžiai, o kitos kalbos dalys buvo keičiamos po vieną kartą. Iš veiksmažodžių daugiausiai kartų pakeistas *šattaps* → *kattri labbu dohma / teems peetitziba und schälafstiba šaftaps*. (XIV: 22); *Und raughi / tad šaftappa tam weena Šeewa* (VII: 10); *Tapehtz äβmu eβ iβghays tōw šaftapt* (VII: 15). Čia tiek *satapt*, tiek *sastapt* reiškia ‘sutikti’ ir latvių kalbos žodynuose jie teikiami kaip sinonimai (plg. ME III, 760), nurodant, kad *satapt* yra rečiau vartojamas. Likę veiksmažodžių keitimai yra pavieniai ir tik vienas iš jų nekelia abejonių dėl sąmoningo pakeitimo, nes žodžiai labai skiriasi – *äβmu wifšà Nhelaimē eeftiddjis* → *äβmu wifšà Nhelaimē eekrittis* (V: 14). Šie veiksmažodžiai perteikia skirtingą reikšmę: pirmu atveju – *iestigt* ‘įklimpti’, antru – *iekrist* ‘įkristi’. Gretindami su kitais vertimais, pvz., LB – *Ich bin schier in alles Unglück gekommen* ar Vulgata – *Pene fui in omni malo*, matome bendresnę ‘patekimo į nelaimę’ reikšmę, kuri latviškuose vertimuose konkretizuota. Įdomu, kad naujajame šios knygos vertime

¹⁵ Dabartinėje latvių kalboje tokios dilemos nelieka, nes juodas yra *melns*, o *mells* (-ln->-ll-) yra tarminė forma, plg. ir Zemzare 1961: 44.

taip pat vartojama kaip ir Mancelio – *Es esmu gandrīz iestīdzis bezgalīgā nelaimē* (LVPK). Vis dėlto antrasis veiksmazodžių keitimas gali būti ir korektūros klaida, nes žodžiai skiriasi vos viena raide – *krauyahß* pakeista į *krayahß* sakinyje *Tomähr winyas sawu Maife dabbuyahß Wafšaras=Laikà / und krayahß sawu Barribu Pļauyama=laikà* (VI: 8). Abi leksemos yra egzistuojančios, t. y. *krauties* ‘krautis’ ir *kräties* ‘kauptis’ ir jų vartojimas šioje pozicijoje yra įmanomas, tačiau antroji atrodo artimesnė spėjamam originalui (LB – *und sammelt ihre Speise in der Ernte*).

Pirmasis iš daiktavardžių keitimų – *Stahftichannu* → *Ka taß śayämm tohß śackama Wahrđus und to paffcho Siemofchannu* (I: 6) – atrodo kaip siekis priartinti tekstą prie Lutherio vertimo. Čia LB matome *daß er verstehe die Sprüche und ihre Deutung*, o Vulgatoje – *interpretationem*. Pats Mancelis savo žodyne *Lettus* (1638) *stahftifchana* pateikia tik kaip vok. *Erzählung* ‘pasakojimas’ ir *Meldung* ‘pranešimas, žinia’ vertimus, o *Siemofchanna*, tiksliau, priešdėlinis šio žodžio vedinys *efiemofchana*, pateiktas paaiškinant vok. *bedeutung* ‘reikšmė, prasmė’ (28B). Kiti du daiktavardžio pakeitimai nulemti kalboje paraleliai egzistuojančių variantų. Pvz., *Vnd manni Jhkfchi gir liexmi* → *Und mannas Neeres gir liexmas* (XXIII: 16); abu žodžiai latvių kalboje pažįstami iki šiol ir reiškia tą patį (‘inkstai’), tačiau Mancelio pateiktas variantas laikomas tarminiu ir retai vartojamu. Matyt, jo vartojimo arealas buvo ribotas ir XVII a., nes redaktorius(-iai) jį keitė. Trečiasis daiktavardžio keitimas gali būti susijęs ir su kiek besiskiriančiais reikšmės atspalviais: *Ka Sneeghas śalltums Pļauyama=laikà* → *Ka Sneeghas auxtums Pļauyama=laikà* (XXV: 12). Šie žodžiai sinonimiški, tačiau pagrindinės reikšmės apibrėžimas šiek tiek skiriasi. *Auksts* pasižymi palyginti žema temperatūra, o *salts* įprastai būdinga žema temperatūra; pastarasis gerokai rečiau vartojamas tiek šiais laikais, tiek ir XVII a. raštijoje (plg. *Senie* tekstyną). LB ši vieta perteikiama taip: *Wie die Kühle des Schnees zur Zeit der Ernte* (*die Kühle* ‘vėsumas, šaltumas’), labai panašiai ir dabartiniuose vertimuose į latvių (LVPK: *Kā sniega dzestrums pļaujamā laikā*) ar lietuvių (LTPK: *Kaip sniego vėsa pjūties meto kaitroje*). Taigi labiau akcentuojamas vėsumas, o ne šaltis. Mancelio žodynas atskleidžia, kad jis griežtai nesilaikė vokiškojo vertimo, nes nors ir žodyne *Kül* verčia kaip *dfeftris, wāhfis* (108B), Patarlių knygoje pasirinkta kita leksema, žodyne pateikiama prie *Kälte* – *auxtums, śalltums*; *Kalt* – *auxts, śalltz*. (98B).¹⁶ Įdomu ir tai, kad šiuo atveju keitimas atliktas be jokių nuorodų pačiame tekste, tačiau panašus keitimas gretimoje teksto vietoje atliekamas skliaustuose ir pateikiamas kaip variantas (žr. toliau 2.4). Ketvirtasis šios grupės keitimas susijęs su asmens įvardijimu – *tōw te Nhetickli Bleh-ŋ-i wiļļ* → *tōw te Nhetickli Bleh-d-neki wiļļ* (I: 10). Čia LB matome vok. *die bösen Buben*, Vulgatoje – *peccatores*, o Mancelio žodyne vok. *Bube* verčiama kaip *Blehdīs* (39A). Remiantis Latvių kalbos senųjų raštų tekstynu (*Senie*), Sal₁ vartojamas *Blehņi* yra labai retas, pasirodo vos kelis kartus ir tik Mancelio darbuose.

¹⁶ Mancelio žodyne *auxts* dėl fonetinio rašybos principo yra homografas, nes tai reiškia ir *auksts* ‘šaltas’ ir *augsts* ‘aukštas’.

Analizuojant keitimus Mancelio Siracido knygoje (žr. Kazakėnaitė 2023: 127–127), nustatyta, kad prie šio naujojo leidimo dirbę redaktoriai nuosekliai pakeitė visus Mancelio *taču* pavartojimo atvejus į *tomēr*. Tą patį matome ir Patarlių knygoje – *Širrtz nhe näfsahß tattfche us tōw* → *Širrtz nhe näfsahß tomähr us tōw* (XXIII: 7). Čia toks keitimas buvo atliktas tik vieną kartą, nes leksema visame tekste vos kartą ir pavartota.

Kartą pakeistas ir prieveiksmis – *Kad tawi Schkuhņi pilli taps* → *Tad tawi Schkuhņi pilli taps* (III: 10). Tokio pobūdžio keitimų kitose konvoliuto knygoje yra daug, nes šios raidės to laikotarpio rašyba grafiškai yra labai panašios. Todėl sunku tiksliai pasakyti, ar tai teksto rinkėjo klaida, ar tikrai taip buvo autoriaus rankraštyje. Bet kuriuo atveju, gretinant su kitais šaltiniais, tinkamesnis šiame kontekste būtų Sal₂ pavartotas *tad* ‘tada’.

Mancelio vertime sutinkamas ir itin retai senojoje latvių raštijoje vartojamas žodis *bēst*, kuris buvo pakeistas į *pirms* – *behft* → *Attrau tawu Kayu no tawa Tuwaka Nammu / pirms wings tōw apniext / und tōw eeniedāhtu*. (XXV: 16). Pats Mancelis žodyne *Lettus* šį žodį teikia kaip vok. *vielleicht* (194B) ‘galbūt, gal’ atitikmenį, tačiau šiame versete tokia reikšmė žodis neatrodo tinkamas.¹⁷

2.4. Pridėjimai

Pridėjimais buvo laikomi tie žodžiai ar žodžių junginiai, kurie aptikti Sal₂ tekste, tačiau nevertojami Sal₁. Iš viso identifikuoti 37 šio tipo keitimai 22 knygos skyriuose. Iš jų 30 yra vienažodžių pridėjimų ir 7 dvižodžiai. Įdomu tai, kad visi pridėjimai pateikiami skliaustuose, nors tame pačiame 1671–1673 m. konvoliute esančios Siracido knygos pridėjimų esama ir pačiame tekste, be tiesioginių įterpimo nuorodų (žr. Kazakėnaitė 2020: 346). Tarp rastų pridėjimų vienas aptiktas vokiečių kalba – *Tabſ Wahrtz (Nahme) tha Kungha* (XVIII: 10). Pridėtas vokiškas žodis *Nahme* ‘vardas’ patikslina latvišką žodį *Wahrtz*, kurio pagrindinės reikšmės yra ‘vardas, žodis’. Pridėjimu atkreipiamas dėmesys, jog šiame kontekste kalbama ne apie žodį, o vardą.

Iš 36 latviškų pridėjimų 29 yra vienažodžiai. Daugiau kaip pusę jų sudaro *Deews* ‘dievas’, kuris tekste pridėtas 15 kartų. Visais pavartojimo atvejais žodis pridedamas po sakinyje esančio *Kunx* ir derinamas linksniu, pavyzdžiui: *Tha Kungha (Deewa) Bijafchanna gir taß Eešakums Mahziteeß* (I: 17); *Kaß to Kunghu (Deewu) bieftahß* (XIV: 2); *tee gir abbi diwi tam Kungham (Deewam) Nheghanntiba* (XVII: 15); *bett abbo Atzis apghaißmo taß Kunx. (Deews.)* (XXIX: 13). Toks patikslinimas galėjo būti nulemtas žodžio lat. *kungs* daugiareikšmiškumo, nes jis nėra tik ‘viešpats’, religinio konteksto žodis, bet ir ‘ponas’ ar ‘šeimininkas’.¹⁸

Du kartus pridėtas patikslinimas, kad *išmintis* ar *žinojimas* yra *Kristaus*: *Tha Ghuddriba (Chriftus) fchähloyahß ara/ und leekahß dfirrdeteß us teem Eeelem*. (I: 20);

¹⁷ Taip pat jis aiškinamas ir latvių kalbos žodynuose, plg. ME I, 292, pateikiant Mancelio šio žodžio pavartojimus iš postilės teksto.

¹⁸ Skiriama ir daugiau šio žodžio reikšmių, žr. Tėzaurs.

Eß Sinnaſchanna (Christus) dfiewoyo py tahß ghuddribas / und eß finnu labbu paddomu doht. (VIII: 12).

Likę 12 vienažodžių pridėjimų pasirodo po vieną kartą. Kiek rečiau jie atrodo kaip vertimo papildymas, neturintis atitikmenų kituose tekstuose, pvz., *Tam Jegkam ſawa Pammaffcha (wife) pattiek / bett kaß Paddomu klaufsa / taß gir ghuddris.* (XII: 15), ar teksto patikslinimas kaip *Taß nhe gir labb / kad to Taiffnu (Zillwäku) laupa* (XVII: 26). Atrodo, kad ir kitame pavyzdyje galime įžiūrėti vertimo patikslinimą – *Taß ghaya us tahß Eelas py weenu kacktu (Sture/)* (VII: 8). Čia LB vartojama *die Ecke* ‘kampas’, kuris latviškai verčiamas dvejopai, priklausomai nuo konteksto, nes *kakts* yra kampas dažniausiai patalpos viduje, pvz., kambaryje, o *stūris* pavadinamas dažniau išorėje susiformuojantis kampas. Kadangi Patarlių knygos versete minimas pastato kampas gatvėje, Sal₂ variantas atrodo tikslesnis.¹⁹ Redaktorių siekį konkretizuoti rodo ir pridėjimas *Wings gir to Naudas=Maifšu (Macku) lieds jehmeeß* (VII: 20). Šiame versete Mancelis pavartojo dūrinį *Naudas=Maifšu* ‘pinigų maišą’, kuris yra LB vartojamo žodžio vok. *Geldsack* ‘pinigų maišas’ kalkė, tačiau redaktorių pasiūlytas lat. *maks* ‘piniginė’.²⁰

Kartą patikslintas Mancelio vartotas daiktavardinis junginys – *taß Beßdeewiex ißghahni und darra Kaunà (apkauna) šów paffchu.* (XIII: 5) –, Lutherio Biblijoje, kaip ir naujajame keitime, atitinkantis veiksmožodį [...] *aber der Gottlose schändet und schmät sich selbst* (LB). Taip pat kartą paaiškinta Mancelio pavartota idioma *Kad Kallps no pirmahß behrnibas (eefakumu) kahrige tohp turrähtz / tad ghribb wings pehtz patz=Kunx buht.* (XXIX: 21), LB šioje vietoje matome vok. *von Jugend* ‘nuo jaunystės’.²¹

Vis dėlto didesnė vienažodžių pridėjimų dalis atrodo nulemta pačios latvių kalbos variantiškumo, o ne vertimo šaltinių, pvz.: *Bett pehtz ruhktas ka Wehrmedes / (wehrmelles)* (V: 4); *Aifto ta Pawweleſchanna gir weena Luckte / (luhckters)* (VI: 23); *ka šalltz (auxts) Uhdens iß=flahpuffchai Dwehſselei* (XXV: 24); *Tam Baggatam gir ſawa Mannta ſtippra Jellghawa / (Pillß=Sähta)* (XVIII: 11); *NHe dſirreß (leehlyas) us rietas deenu / aifto tu nhe finni / kaß ſchodeen notickt warr.* (XXVII: 1); *Diwinadas (Diweyadas) leetas luhdfo eß no tów* (XXX: 7). Visais minėtais atvejais Mancelio pavartota leksema dabartiniame latvių kalbos žodyne Tēzaurs yra priskiriama tarminei arba retesnei vartosenai, tačiau žvelgiant į Latvių kalbos senųjų raštų tekstyną (*Senie*) matyti, kad šie žodžiai buvo būdingi to laikotarpio raštijai. Tačiau tai, kad keitimas atliktas, rodo, jog iš kito regiono kilusiems Patarlių knygos redaktoriams žodžiai nebuvo artimi, arba atspindi siekį tekstą pritaikyti platesniam skaitytojų ratui.

Likę 7 Sal₂ pridėjimai yra dviejų žodžių junginiai, visi jie susiję su *dievu* ar *dangumi*. Vieną kartą pridėtas daiktavardžio ir įvardžio junginys, patikslinantis į ką kreipiamasi – *leetas luhdfo eß no tów (mans Deews/) to nhe ghribbātu* (XXX: 7). Po

¹⁹ Žodyne *Lettus* Mancelis vok. *Eck* verčia tik kaip *Kacktz* (50B), LVPK vartojama *kas pagāja garām zināmam ielas stūrim*.

²⁰ Mancelio žodyne aptinkama tik forma lat. *Macka*, kuri pateikiama kaip vok. *Tafch* (181A) ir *Beutel* (31A) atitikmuo.

²¹ Žodyne *Lettus* vertimas *no pirmas behrnibas* pateiktas prie vok. *von Kind auff* (101B).

tris kartus pridėti daiktavardžio ir prielinksnio junginiai *eekfchan debbeß* ir *no debbes*: *Tam Kungham (eekfchan debbeß) gir nheghanntiba py tahms pahrghrofitahms Sírrdehms* (XI: 20); *gir abbidiwi nheghanntiba tam Kungham. (eekfchan debbeß.)* (XX: 10); *nhe kahtz Paddoms / pallieds prett to Kunghu. (eekfchan Debbeß)* (XXI: 30); *Kaß to Kunghu (no Debbes) bieftahß* (XIV: 26); *Tha Kungha (no debbeß) Atzis fktatahß wifßahß mallahß* (XV: 3); *Taß Kunx (no Debbeß) to Nammu tho Läppno šalaufies* (XV: 25). Kaip matyti iš pavyzdžių, visais atvejais šie pridėjimai eina po žodžio *Kunx*, lygiai taip pat, kaip ir anksčiau minėto pridėjimo *diaws* atveju.

3. Apibendrinimas

Išanalizavus du pirmuosius Georgo Mancelio Patarlių knygos leidimus (1637 ir 1672 m.) nustatyta daugiau kaip 1100 įvairių pakeitimų. Nors nėra nė vieno puslapio, kuriame nebūtų skirtumų, absoliuti dauguma buvo žodžių užrašymo taisymai, kurių didžiąją dalį sudarė nuoseklūs *vnd* → *und* ir *vs(-)* → *us(-)* keitimai. Vis dėlto šiame straipsnyje dėmesys buvo skiriamas vertimo kalbos taisymams ir pridėjimams, kurių iš viso Sal₂ identifikuota 90.

Didžiausią tirtų keitimų dalį sudarė gramatiniai taisymai (40). Jie dažnai atspindėjo latvių kalbos variantiškumą, kai viena forma pakeičiama panašia kita. Iš dažnesnių taisymų minėtinas vyr. g. daiktavardžių dgs. N. *-ms* galūnės pakeitimas į naujesnę *-m* galūnę (10) bei galininką reiškiančios formos *Mais* keitimas į *Maife* (8). Kiti gramatinio pobūdžio keitimai yra pavieniai. Taip pat pavieniai ir visi leksiniai Sal₂ keitimai, kurių yra palyginti nedaug – 13. Jų motyvacija atrodo labai panaši į gramatinių keitimų – dažnu atveju jie nulemti latvių kalbos variantiškumo, kai vienas žodis pakeičiamas kitu, galbūt artimesniu redaktorius regionui ir laikui.

Teksto pridėjimų Sal₂ užfiksuota 37, 30 iš jų vienažodžiai, 7 – dvižodžiai. Visi atvejai vertime pateikiami skliaustuose, formaliai nurodant, kad tai teksto pridėjimas, o ne Patarlių knygos originalo dalis. Įdomu, kad nors dauguma yra latviški, vienas įterptas vokiškai – konkretizuojamas daugiareikšmis latviškas žodis *vārds* ‘vardas, žodis’ (*Taß Wahrtz (Nahme)*). Iš 36 latviškų pridėjimų 20 kartų yra patikslinamas žodis *kungs* ‘ponas, viešpats’. Tiek po jo pridėdant žodį *diaws* ‘dievas’ (15x), tiek dvižodžius junginius kaip *eekfchan debbeß* (3x) ar *no debess* (3x). Pastebima tendencija, kad didesnė dalis pridėjimų yra teologinio pobūdžio ir leksemos yra iš religinės leksikos sluoksnio, kaip *Diaws* ‘dievas’, *Chriftus* ‘Kristus’ ar *Debbes* ‘dangus’. Gerokai mažiau pridėjimų yra sinonimiški Mancelio pateikto žodžio variantai ar, rečiau, teksto patikslinimai. Teologinio pobūdžio komentarų gausa galėjo būti nulemta knygų adresato kaitos – pirmosios buvo skirtos pastoriams ir skaitymui garsiai bažnyčioje, tačiau vėliau jos po truputėlį perėjo prie individualių vartotojų ir skaitymo namuose. Todėl teksto patikslinimas atrodo kaip būdas išvengti dviprasmiškumo ir interpretacijų.

Apibendrināt galima teigti, kad Georgo Mancelio verstos Patarliu knygos antrojo leidimo redagavimas nebuvo atliekamas iš esmēs; kalbos taisymu yra palyginti nedaug ir jie nebuvo labai nuoseklūs, tačiau išryškēja siekis patikslinti ir vengti daugiareikšmiškumo.

Šaltiniai ir santrumpos

LB = *Biblia: das ist: die ganzte Heilige Schrift deutsch*, Wittemberg, 1545.

Lettus = *LETTUS*, | *Das ift* | *Wortbuch/* | *Sampt angehengtem t̄g=lichem Gebrauch der Letti=lichen Sprache;* | *Allen vnd jeden Außhei=mifchen/ die in Churland/ Sem=|gallen vnd Lettifchem Liefflande blei=|ben/ vnd fich redlich nehmen wollen/* | *zu Nutzē verfertigt/* | *Durch* | *GEORGIUM MANCELIUM* | *Semgall. der H. Schrift Licen=|tium &c.* | *Erfter Theil.* | *Cum Grat. & Priv. S. R. M. Svec.* | *Gedruckt vnd verlegt zu Riga/* | *durch GERHARD. Schröder/* | *Anno M. DC. XXXVIII.* Cituojama iš: https://senie.korpuss.lv/static/Manc1638_L/Manc1638_L.htm.

LTPK = *BIBLIJA arba ŠVENTASIS RAŠTAS. Ekumeninis leidimas*. Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999. Cituojama iš <http://biblija.lt/index.aspx?cmp=toc>.

LVPT = 1965. *gada revidētais Bībeles teksts*, cituojama iš <https://bible.lv/bible/bible.php>.

Sal₁ = *Die* | *Sprüche* | *Salomonis in die* | *Lettifche Sprache* | *gebracht* / | *Durch* | *GEORGIUM MANCELIUM*, | *Semgall. SS. Th. Licentiatum* | *& Professore &c.* | *Symbol:* | *Serviat omne DEO studium, fremat* | *Orbis & Orcus;* | *Rumpatur Momus, fat pla=|cuiffe DEO.* | *Zu Riga* / | *Gedruckt durch vnd in verleg:* | *Gerhard Schrödern* / *1637.* Cituojama iš: https://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1637_Sal.

Sal₂ = *Die* | *Sprüche Salo=|monis* / | *Wie ffie vormahls* | *Durch den Sel: Herrn* | *GEORGIUM MANCELIUM, SS. Theol. Licent. wei=|land Fürfil. Churländifchen* | *Hoffprediger* / | *InLettifcherSprache außgeben/* | *Numehr aber mit fleiß durchgefe=|hen* / *und von den mercklichften Feh=|lern gefäubert worden.* | *Symbol:* | *Serviat omne DEO studium, fremat* | *Orbis&Orcus;* | *Rumpatur Momus, fat placuiffe DEO.* | *Cum Grat. & Priv. S. Reg. M. Svec.* | *R J G A* / | *Durch Drukk und Verlag Heinrich* | *Beffemeyfers. Anno 1672.*

Vulgata = *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam*, cituojama iš <https://www.biblija.net/>.

Literatūra

Adolphi, Johann. 1654. *Trewer Lerer Beschreibung und Belohnung aus Dan. 12. v. 3.* Riga, Gedruckt bey Gerhard Schrödern. (https://www.ester.ee/record=b4334763*est)

Apinis, Aleksejs. 1977. *Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga: Liesma.

Augstkalns, Alvis. 1933. *Mūsu vecie raksti. Filoloģijas materiāli: profesoram J. Endzelinam sešdesmitajā dzimšanas dienā vēltīs rakstu krājums*. Rīga: Ramave, 41–58.

Bērziņš, Ludis. 1944. Valoda un izteiksme Manceļa rakstos. *Izglītības Mēnešraksts* I, 8–21.

Kazakēnaitē, Ernesta. 2017. Izmaiņas Georga Manceļa 1631. g. un 1644. g. Lettisch Vade mecum perikopju daļā. *Baltu filoloģija* 26(2), 5–36.

Kazakēnaitē, Ernesta. 2020. The discovered book *Das Hauß=Zucht= und Lehr=Buch Jefu Syrachs* (1671) by Georg Mancelius and its relations with earlier publications. *Baltistica* 55(2), 331–354.

Kazakēnaitē, Ernesta. 2022. Atkalatrastā 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmata un tās izdevēja priekšvārds. *Baltu filoloģija* 31(1), 5–28.

Kazakēnaitē, Ernesta. 2023. Leksikas izmaiņas Georga Manceļa Zīraka gudrības grāmatas 1643. g. un 1671. g. tulkojumā. *Baltistica* 58(1), 105–133.

Krēšlīņš, Jānis. 1992. *Dominus narrabit in scriptura populorum: a Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching and the Lettische langgewünschte Postill of Georgius Mancelius*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.

TEKSTA IZMAIŅAS GEORGA MANČEĻA *DIE SPRÜCHE SALOMONIS* (1672)

Gabrielē Repečkaitē, Ernesta Kazakēnaitē

Šajā rakstā aplūkotas tekstuālas izmaiņas Georga Mančeļa (1593–1654) *Die Sprüche Salomonis* otrajā izdevumā, kas izdots pēc viņa nāves 1672. gadā Rīgā. Lai gan visvairāk ir rakstības izmaiņu, kas vērojamas vairāk nekā tūkstoši vārdu, pētījumā uzmanība pievērsta tieši valodas labojumiem. Tie iedalīti gramatikas un leksikas izmaiņās un iespraudumos. Salīdzinot šo otro izdevumu ar pirmo, kas nācis klajā 1637. gadā, kopumā tika identificētas 90 teksta izmaiņas, un, ņemot vērā, ka grāmata sastāv no 31 nodaļas (~100 lappuses), var secināt, ka izmaiņu skaits nav liels un grāmata nav būtiski rediģēta.

Lielāko daļu veido gramatiskie labojumi (40). Tie bieži atspoguļo tā laika latviešu valodas variantumu, kad viena forma aizstāta ar līdzīgu. Starp biežāk sastopamajiem labojumiem ir lietvārdu dsk. dat. galotnes *-ms* maiņa uz jaunāku galotni *-m* (10) un konsekventa akuzatīvā lietotās īsās formas *Mais* nomaiņa uz formām ar redzamu galotni, piem., *Maije* (8). Citas gramatiskās izmaiņas tekstā ir sporādiskas. Leksisko izmaiņu *Sal₂* izdevumā ir vismazāk (13). Šķiet, ka to motivācija ir ļoti līdzīga gramatisko izmaiņu motivācijai, kad viens vārds ir aizstāts ar citu, iespējams, redaktora reģionam un laikam tuvāku.

Interesanti šķiet iespraudumi, kas *Sal₂* tekstā vērojami 37 reizes (no tiem 7 reizes ir divu vārdu iespraudums). Visi gadījumi tulkojumā doti iekavās, formāli norādot, ka tie ir teksta papildinājumi un nav daļa no oriģinālās Salamana pamācību grāmatas. Lai gan lielākā daļa ir latviešu valodā, viens vārds ir iekļauts vāciski, un tas ir daudznozīmīgā latviešu vārda *vārds* precizējums (*Taß Wahrtz (Nahme)*). No 36 latviskajiem iespraudumiem vārds *kungs* ir precizēts visvairāk – 20 reizes. Tam seko vārdi *dieus* (15x), *ekfchan debbeß* (3x) vai *no debess* (3x). Vērojama tendence, ka lielākā daļa iespraudumu ir teoloģiska rakstura, kā *Dieus*, *Chriftus* vai *Debbes*. Iespējams, šādi komentāri atspoguļo grāmatu adresātu maiņu, proti, pirmās bija paredzētas mācītājiem un skaļai lasīšanai baznīcā, bet vēlāk tās pakāpeniski sāka lietot arī individuāli lasītāji lasīšanai mājās. Teksta precizēšana, šķiet, ir veids, kā izvairīties no divdomībām un nedrošām interpretācijām.

SUMMARY

TEXTUAL CHANGES IN THE BOOK *DIE SPRÜCHE SALOMONIS* (1672) BY GEORG MANCELIUS

Gabrielē Repečkaitē, Ernesta Kazakēnaitē

This article examines publication of the Book of Proverbs in Latvian by Georg Mancelius (1593–1654). It focuses on an analysis of textual changes between the first edition (1637) and the second, post-humous edition (1672), which was revised by unknown editors who made modifications to Mancelius's text. The analysis of both texts focuses on language corrections, divided into grammatical and lexical changes and additions. A total of 90 such changes have been identified, but given that Proverbs consists of 31 chapters (~100 pages), it can be assumed that there are not a large number of changes, and that the book has not been substantially edited.

Grammatical corrections (40) took the largest share of the three types of changes. These often reflected variation in the Latvian language, where one form is replaced by a similar one. Among the more frequent corrections were the change of the dative *-ms* ending of the plural nouns to the newer *-m* ending (10) and the change of the form *Mais* to *Maije* (8). Other grammatical changes are sporadic. Lexical changes in *Sal₂* are also occasional, and there are relatively few of them – 13. Their motivation seems to be very similar to that of grammatical changes, which are often due to variation in the Latvian language, where one word is replaced by another, perhaps closer to the region and time of the editor.

The number of text additions in Sal₂ is 37 (30 of which are single-word and 7 are two-word). All instances are given in brackets in the translation, formally indicating that they are textual additions and not part of the original Book of Proverbs. Although most are in Latvian, one is inserted in German, a clarification of the polysemous Latvian word *vārds* 'name, word' (*Taß Wahrtz (Nahme)*). Of the 36 Latvian additions, the word *kungs* 'Lord' is clarified 20 times. This is followed by the words *dievs* 'God' (15x), *eekfchan debbeß* (3x) or *no debess* (3x). There is a tendency for a higher proportion of the additions to be theological in nature, such as *Diews* 'God', *Christus* 'Christ', or *Debbes* 'sky, heaven'. The abundance of commentaries of a theological nature may have been due to a change in the recipients of the books, i.e., the first were intended for pastors and for reading aloud in the church, but later they gradually moved on to individual users and home reading. Therefore, the clarification of the text seems to be a way to avoid ambiguity and interpretation.

© Latvijas Universitāte, 2024

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)